

LISONIY MEROS VA TILSHUNOSLIK TARAQQIYOTI

ЛИНГВИСТИЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ И РАЗВИТИЕ ЯЗЫКОЗНАНИЯ

LINGUISTIC HERITAGE AND DEVELOPMENT OF LINGUISTICS

XALQARO ILMIY-AMALIY

KONFERENSIYA

Andijon

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBUR NOMIDAGI
ANDIJON DAVLAT UNIVERSITETI

“LISONIY MEROS VA TILSHUNOSLIK TARAQQIYOTI”
mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari

2023-yil, 15-may

Andijon

MUNDARIJA

**TIL TADQIQIDA ZAMONAVIY YO‘NALISHLAR: KOGNITIV
TILSHUNOSLIK, PRAGMALINGVISTIKA,
LINGVOKULTUROLOGIYA, SOTSIOLINGVISTIKA,
LINGVOPOETIKA, PSIXOLINGVISTIKA**

САЙФУЛЛАЕВА Раъно Рауфовна

Замонавий ўзбек тилшунослигининг янги талаблари..... 3

LUTFULLAYEVA Durdona, NARXODJAYEVA Xurshida

Rasmiy akt turlari va ularning qo‘llanish o‘rinlari..... 7

ҲАКИМОВ Муҳаммадхон

Тилшуносликнинг қиёсий-тарихий, систем-структур ва антропоцентрик
илмий парадигмалари..... 12

ISKANDAROVA Sharifa, MIRZATILLAYEVA Sayyora

Fitrat asarlarida qo‘llanilgan arabcha o‘zlashmalar semantikasiga doir..... 15

BOBOKALONOV Ramazon Rajabovich

Neyropsixolingvistika: shaxsiyatning rangin jilosi..... 19

САБИРОВА Мухлиса

Газета матнларида субъектив баҳонинг ифодаланиши..... 26

РАНИМОВ Usmonjon Ergashevich

Presuppozitsiya va aktual bo‘linish..... 33

САГИДОЛДА Гульгайша, ЗҰЛПЫХАР Ақнұр

Ясауи «Хикметтерінің» тілі және лингворухани код мәселесі..... 42

НОСИРОВ Шерзодбек Исмагуллаевич

Особенности медийных текстов и их разнообразие..... 50

SHIRINOVA Yekaterina Turakulovna

Axborot almashinuvining psixolingvistik jihatlar..... 55

SHODIYA Ganiyeva Azizovna

Frazeologik birliklar transformatsiyasi haqida..... 58

KOMILOVA Gulmira Temirovna

Mubolag‘aning poetik nutqda qo‘llanishi va uning o‘zbek tilshunosligida
tadqiqi..... 60

MURATOVA Nafisa Baxtiyarovna

Diskurs jarayonida adresant va adresatning nolisoniy(paralingvistik)
vositalardan foydalanishi..... 63

G‘ANIYEVA Dilafruz Xasanboy qizi

“Ta’lim” mikromaydonida “Baholash” semasini ifodalovchi lisoniy vositalar. 67

<i>O'NG'AROVA Komila Murot qizi, MUXTAROVA Shaxnoza</i>	
Ta'lim sifatini oshirishda videodarslarning ahamiyati.....	341
<i>AXADOVA Sevara Toxir qizi, MUXTAROVA Shaxnoza</i>	
Ot va sifat so'z turkumlarini o'qitish metodikasi.....	344
<i>TURG'UNPO'LATOV Diyorbek, MUXTAROVA Shaxnoza</i>	
Ta'lim jarayonini zamonaviy yondoshuv asosida tashkil etish.....	347
<i>AIMBETOVA Muqaddas Alisher qizi</i>	
Til o'rgatishda aborot kommunikatsiya texnologiyalarini qo'llashning psixolingvistik jihatlari.....	350
<i>JALOLIDDINOVA Mushtariybonu Jamoliddin qizi</i>	
O'zbek tilida eponimizatsiyaga oid mulohazalar.....	353
<i>RAVSHANJONOVA Sitara Jahongir qizi</i>	
Ona tili darslarida pisa testlaridan foydalanish.....	357

TATBIQIY TILSHUNOSLIK MASALALARI VA KOMPYUTER LINGVISTIKASI

<i>МЎЙДИНОВ Қодиржон</i>	
Суд нотиклиги ҳақида.....	360
<i>ИСМОИЛОВ Хурматилло Тўлқинжон ўғли</i>	
Суд мажлисида раислик қилувчи нутқининг расмий нутқ услуби доирасида чегараланиши.....	362
<i>ЭРГАШЕВ А.</i>	
Неотопонимлар хусусидаги мулоҳазали муаммолар.....	365
<i>ТЎРАХЎЖАЕВА Адибахон, Абдусатторова Фарангиз</i>	
Ўзбек орфографиясининг шаклланиш жараёнлари.....	370
<i>NO'MONOVA Yulduz Umarjon qizi</i>	
Davriy nashrlar tili xususida mulohazalar.....	373
<i>HASANOVA Sanobar Farxod qizi, MUXTAROVA Shaxnoza</i>	
Paronimlarning nutqda uslubiy vosita sifatida qo'llanishi.....	377
<i>AXMEDOVA Aynura Quanishbay qizi</i>	
Zamonaviy internet terminlari.....	380
<i>OZODOVA Barchinoy Jamol qizi, MURATOVA Nafisa</i>	
“Shajarayi turk” asarida etnik nomlarning qo'llanilishi.....	383
<i>ODAMBAYEVA Umida Baxtiyor qizi, MURATOVA Nafisa</i>	
Til tarixida gumon olmoshining qo'llanilishi va taraqqiyoti.....	385

QIYOSIY VA TARIXIY TILSHUNOSLIK

ЕСКЕЕВА Мағрина Кайнарбаевна

Паремиологические параллели в казахском и узбекском языках..... 388

HAMIDOVA Kamola Mamirovna

Andijon polisonimi va uning variantlari xususida..... 395

ШУКУРОВА Зилола, Азизулло Орол

Ўрта осиеда баёз тузиш анъанасининг пайдо бўлиши..... 398

KABULJONOVA G.

O'zbek va qirg'iz tillarida qo'llanuvchi mushtarak iboralar xususida..... 401

AXMADJONOVA Dilbaroy Alisher qizi

"Qutadg'u bilig" asarida qo'llanga ayrim arxaik leksemalarning leksik-semantik xususiyatlari..... 404

KARIMOVA Charosxon Ibroximjon qizi

Munisning "Kerakmasmu sanga?" radifli g'azalida qo'llangan o'zlashma so'zlar..... 406

MURODOVA Firuza Jalolovna

Zahiriddin Muhammad Boburning harbiy vatanparvarlik nutqi..... 409

MADRAHIMOVA Zumrad Baxtiyor qizi, MURATOVA Nafisa

Alisher Navoiyning turkiy til taraqqiyotidagi hissasi..... 411

ORTIQBOYEVA Shahrizoda Mamadiyor qizi, MURATOVA Nafisa

XIX-XX asrlar adabiy til xususiyatlari..... 414

RAJABBOYEVA Go'zal Arabboyevna, MURATOVA Nafisa

Abdurauf Fitratning tilshunoslikka oid qarashlari..... 416

SA'DULLAYEVA Aziza Qadamboy qizi, MURATOVA Nafisa

Alisher Navoiy asarlarida sinonimlarning qo'llanilishi..... 419

ALTIBOYEV Yuldosh Ergash o'g'li

Mahmud Koshg'ariy - turkiy til tadqiqotchisi va uning asari haqida..... 421

BAXRAMOVA Nodira Amandillovna

Vertikal harakat fe'llarining ma'no tuzilishi..... 425

SHEVASHUNOSLIK VA AREAL LINGVISTIKA

СОБИРОВ Абдулхай Шукирович

Ўзбек халқ лаҳжалари ва шеваларини ўрганиш янги босқичда..... 428

DARVISHOV Ibrohim

Sheva, etnos va til munosabatlari..... 433

ЧИНИҚУЛОВ Н.

Fitratning tilshunoslikka oid asarlari o'zbek tilining taraqqiyotida katta o'rin egallaydi. Fitratning fonetika, morfologiya va sintaksis to'g'risidagi fikrlari bugungi kun o'quvchisi uchun katta ahamiyatlidir. Bunga qo'shimcha tarzda bugungi kun tilshunosligi rivojlanishida tayanch vazifasini ham o'taydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Faxri Kamol. Imlomiz takomili uchun. O'zbekiston madaniyati, 1962, 8 – avgust.
- 2.Fitrat. Chin sevisht. T., 1996.
- 3.Fitrat. Adabiyot qoidolari. T., 1993.
- 4.O'rinboyev B. Tilshunoslik tarixi. Jizzax, 1994.
- 5.O'rinboyev B., O'rinboyeva D. O'n uch qaldirg'ochdan biri. Samarqand, 1995
- 6.Nurmonov A.O'zbek tilshunosligi tarixi.T.,2002

**ALISHER NAVOIY ASARLARIDA SINONIMLARNING
QO'LLANILISHI**

Sa'dullayeva Aziza Qadamboy qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti talabasi

Muratova Nafisa Baxtiyarovna

Chirchiq davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Alisher Navoiyning ayrim asarlarida qo'llanilgan sinonimlarning qadimgi, hozirgi turkiy tillarda va o'z davrida qanday shaklda ekanligi, alohida leksik xususiyatlari haqida so'z yuritiladi. So'zlarning izohi bugungi kun bilan taqqoslab qiyosiy tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar. Ma'nodosh so'zlar, asarlar, leksik xususiyat, grammatika, tilshunoslik, she'r, uslub

Annotation: This article talks about the special lexical features of the synonyms used in some works of Alisher Navoi in ancient, modern Turkic languages and in his own time. The interpretation of the words is compared with today's comparative analysis.

Аннотация: В данной статье говорится об особых лексических особенностях синонимов, используемых в некоторых произведениях Алишера Навои на древних, современных тюркских языках и в его время. Толкование слов сравнивается с сегодняшним сравнительным анализом.

Alisher Navoiyning bir qancha asarlarida, xususan, „Xamsat ul-mutahayyirin“, „Holoti Sayyid Hasan Ardasher“ va „Holoti Pahlavon Muhammad“ qo'llanilgan so'zlarning leksik xususiyatlari, tarkibi turli xil hisoblanadi. Ularda so'zlarning turli ma'nodoshlik shakllarida qo'llanishi katta ahamiyatga ega. Alisher Navoiyning ushbu asarlari sinonimlarning ko'p qo'llanilgani bilan ahamiyatlidir. Bu kabi asarlarni o'rganish tilimizdagi sinonimlarni o'rganish va tilimiz

imkoniyatlarini yanada chuqurroq anglashga yordam beradi. Quyida shu kabi sinonimlar bilan tanishib chiqamiz.

So‘nggi yillarda Turkologiyada va bizning tilshunosligimizda sinonimlar va ularning ma‘no qatlamlariga, Alisher Navoiy asarlarining alohida xususiyatlariga bag‘ishlangan ko‘plab ilmiy ishlar amalga oshirilmoqda. Ushbu tadqiqotchilardan: N.Abdurahmonov, A.Hojiyev, Sh.Iskandarova, G‘Abdurahmonov, G.K.Zakirovalar o‘zlarining bir qator ilmiy asarlari, o‘quv qo‘llanmalari, ilmiy izlanishlari bilan bu borada katta xizmatlar ko‘rsatishdi. „Qadimgi turkiy til“, „O‘zbek tili sinonimlarining izohli lug‘ati“, „Leksikani mazmuniy maydon asosida o‘rganish muammolari“ , „Alisher Navoiy tilining grammatik xususiyatlari“ . Alisher Navoiy o‘zining bir qancha asarlarida so‘zlarning shakl va ma‘no munosabatiga ko‘ra turlarini keng ochib bergan. Ayniqsa, „Holoti Pahlavon Muhammad“, „Xamsat ul-mutahayyirin“, „Holoti Sayyid Hasan Ardasher“ asarlarida sinonimlarning qo‘llanilishi diqqatga sazovor.

Navoiy asarlari sinonimlarini o‘rganar ekanmiz bevosita, tilimizning lug‘at boyligi bilan ham kengroq tanishish imkoniyati yuzaga keladi. Sababi, qaysi tilda sinonimlar qanchalik ko‘p bo‘lsa, uning lug‘ati ham shunchalik boy bo‘ladi. Alisher Navoiy o‘z ona tili imkoniyatlaridan nafaqat oqilona foydalangan, balki ularni yoritib berishda ham katta hissa qo‘shgan. Bu borada qo‘llanilgan ma‘nodosh so‘zlardan biri bugungi kun tilshunosligimizda emotsional bo‘yoqdor bo‘lgan bashara leksemasidir. Abdurahmon Jomiy ushbu so‘zni o‘z davrida Navoiyga nisbatan qo‘llaydi. Bundan anglashiladiki, bashara so‘zi XV asr tilida emotsional ma‘no kasb etmagan. Maxdum taʼrif keltürdilär, faqir munbasit [60a2] bolub, istiqbäl qilib, alar taskin tapib, [60a3] dedilärkim: “Başaraŋda inbisáte zâhir bolur, [XM, 60a4] ne hâlin̄ bar?”. Navoiy “Xamsat ul-mutahayyirin” nomli asarida esa bashara-yuz-diydor hamda ru/ro‘y so‘zlari bilan birga sinonimik qatorni voqelantirgan: (39b9) Ul vaqtdäkim, šahzáda-i bihamta Kičik mirzá [39b10] taba saráhu zalli muzilli xatákáš, devána-i siyah [XM, 39b11] rūy siyahpošqa yoluqmaydur erdi; Alarniñ ...yüzlärin qibla sarī qıldilar. Alarniñ vidá diydárlariya mušarraf [XM,70b10] bolub, Qur’án oquyalī bašladı.

Sinonim so‘zlardan yana biri ko‘k leksemasi aflak-gardun-falak kabi leksemalar bilan birga ma‘nodoshlik qatorini hosil qiladi va eski o‘zbek adabiy tilida bir nechta ma‘nolarda qo‘llanadi. [ANATIL, II, 149]. Navoiy asarlarida esa “osmon, falak” ma‘nosida qo‘llanish holatlari uchraydi: Kökkä mátamzadalar navhasi gār yavušti [XM, 72a13] . Ägär **aflák** havádisi va rüzgár [34b9] naváibidin meniñ barča nazmim [34b10] zamána sahifasidin mahv bolsa va bu [XM, 34b11] qasidam qalsa meniñ basdur...

[62a2] Qasr-i kalámi čiqib andaq baland

[XM, 62a2] Kim, aña **gardun** sala almay kamand;

Ushbu ma’nodoshlik qatordagi sinonimlaridan biri falak leksemasidir. **Falak** sayri [49a9] iztirábidin va zamán havádisi inqilábidin [XM, 49a10] bu avraq ham nábud bolayay. Navoiy asarlarida bu kabi sinonimlardan ko’pini ichratishimiz mumkin. Jumladan, “Butun mavjudot, borliq, koinot, dunyo” ma’nosini [O‘TIL, III, 105] ifodalovchi **olam** leksemasi dunyo-jahon o‘zlashmalari bilan bir sinonimik qatorni voqealantiradi. Bundan tashqari yor leksemasining ham bir qancha sinonimlari bir-birining o‘rnida almashtirib qo‘llanilgan. Bugungi kunga qadar o‘tkazilgan tadqiqotlarning ko‘pi Navoiy asarlarida qo‘llanilgan sinonimik qatorlarning 80 dan oshiqqligini ko‘rsatadi. Ularning ko‘pchiligini narsa-buyum, rang-tus nomlari, harakatni ifodalovchi leksemalar tashkil etadi.

Xulosa o‘rnida shuni aytish joizki, Alisher Navoiy turkiy tilning haqiqiy asoschisi. Uning asarlarini o‘rganish esa tilimizning imkoniyatlarini yanada kenroq anglashga yordam beradi. Shu boisdan ham ushbu asarlar asrlar davomida o‘z qadr-qimmatini yo‘qotmay, yanada oshirib kelmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Alisher Navoiy. Xamsat ul-mutahayyirin. XX jildlik, V jild. – Toshkent: 2013. – B. 742.
2. Alisher Navoiy. Holoti Pahlavon Muhammad. XX jildlik, X jild. – Toshkent: 2013. – B. 26.
3. Alisher Navoiy. Holoti Sayyid Hasan Ardasher. XX jildlik, X jild. – Toshkent: 2013. – B.
4. Бафоев Б. Навоий асарлари лексикаси. – Тошкент: Фан, 1983. – Б. 157.
5. Дониёров Х. Алишер Навоий ва ўзбек адабий тили. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1972. – Б. 3.
6. Пинхасов Я. Ҳозирги ўзбек адабий тили. Лексикология ва Фразеология. – Тошкент: Ўқитувчи, 1969. – Б. 22.
7. Раҳматуллаева М. Алишер Навоий лирикасида синонимлар масаласи (XV асрда Султон Али Машҳадий томонидан кўчирилган “Наводирун-ниҳоя” девонининг уникал қўлёзмаси асосида). Филол.фан.док.дисс. ... – Тошкент, 1965. – Б. 3.

MAHMUD KOSHG‘ARIY - TURKIY TIL TADQIQOTCHISI VA UNING ASARI HAQIDA

Altiboyev Yuldosh Ergash o‘g‘li

Chirchiq davlat pedagogika universiteti talabasi

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada Markaziy Osiyo xalqlarining asrlar davomida shakllangan ma’naviy yodgorliklarini bugungi kun yosh avlodga yetib kelishida o‘zining bebaho hissasini qo‘shgan, XI asrda yashagan hamda dunyo fani tarixida birinchi turkshunos va qiyosiy uslub sohibi bo‘lmish Mahmud Koshg‘ariy shaxsi va uning nomini tarixga muhrlagan mashhur “Devonu lug‘atit turk” asari haqida qisqacha so‘z boradi.*